

แนวคิดหลังสมัยใหม่ : การย้อนสู่โลกแห่งภูมิปัญญา

POST MODERN ISSUE: INTELLECTUAL WORLD REVISIT

จรัสพิมพ์ วังเย็น / JARATPIM WANGYEN

คณะอุตสาหกรรมสิ่งทอและออกแบบแฟชั่น มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลพระนคร
FACULTY OF INDUSTRIAL TEXTILES AND FASHION DESIGN
RAJAMANGALA UNIVERSITY OF TECHNOLOGY PHRA NAKHON

แนวคิดหลังสมัยใหม่ (Post-modern) เป็นกระแสที่แสดงถึงปฏิกิริยาที่ตอบรับกับการเปลี่ยนแปลงของการเติบโตของเศรษฐกิจและสังคม การถูกครอบงำด้วยสื่อและเทคโนโลยีที่ทำให้การถ่ายทอดข่าวสารข้อมูลอิทธิพลทางศิลปวัฒนธรรมกลายเป็นเรื่องล้าสมัย เพื่อย้อนกลับมาทบทวนความคิดและสำนึกถึงสิ่งที่เกิดขึ้นจากผลของการพัฒนาในโลกสมัยใหม่ กระแสความคิดแบบยุคหลังสมัยใหม่ (Post-modern) เป็นกระแสที่เน้นการวิพากษ์และตั้งคำถามต่อแนวคิดของความทันสมัยที่เป็นกระแสหลักในการพัฒนาโดยมีมุมมองสะท้อนถึงแนวคิดสมัยใหม่

มุมมองของโลกสมัยใหม่ให้ความสำคัญกับการพัฒนาและการเติบโตของเศรษฐกิจและสังคม ทุกสิ่งต้องดำเนินตามทางของความทันสมัยบนโลกเทคโนโลยี สิ่งเหล่านี้เป็นการทำลายความเป็นตัวตนและความเป็นชาติพันธุ์ (ethnic group) ของเชื้อชาติที่เปรียบดังรากเหง้าแห่งสังคมสมัยเก่า ความเชื่อในชาติพันธุ์หรือชนกลุ่มน้อยถูกลดระดับลงให้เป็นกลุ่มรองในสังคมที่จัดว่าดีกว่าคนในสังคมสมัยใหม่ สิ่งเหล่านี้เป็นผลกระทบกับศิลปวัฒนธรรมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ซึ่งสังคมหลังสมัยใหม่พยายามตีกลับความคิดที่แสดงออกถึงการต่อต้านการพัฒนาที่ทำลายวัฒนธรรม ประเด็นที่น่าสนใจ คือ ความเชื่อในชาติพันธุ์ที่เคยจัดอยู่ในกลุ่มด้อยกว่าในสังคมสมัยใหม่สามารถประกาศวาทกรรมของตนได้เช่นเดียวกับคนทั่วไป ซึ่งก่อให้เกิดมุมมองใหม่กับนักวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณาโดยการศึกษาได้ปรับกระบวนการค้นเพื่อสนองตอบต่อข้อวิจารณ์ของนักคิดแนวหลังสมัยใหม่ โดยการยกระดับประชากรของการศึกษาให้มีอำนาจเท่ากับนักวิจัยและพยายามให้มีลักษณะตอบโต้มีอิทธิพลต่อกันและกันระหว่างนักวิจัยกับผู้ถูกศึกษา [1]

จากอารยธรรมตะวันตกหลังไหลเข้ามาในวิถีชีวิตคนไทย จนเกิดการพัฒนาศิลปะไทยไปสู่สังคมที่เจริญ มุ่งเน้นการนำวิทยาการสมัยใหม่เข้ามาเป็นตัวขับเคลื่อนการพัฒนาโดยอาศัยระบบทุนนิยมอุตสาหกรรมที่นำเข้ามาจากสังคม

ตะวันตก ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของยุคสมัยแห่งการพัฒนาทางวัตถุที่เน้นการบริโภค เมื่อวิเคราะห์แล้วการพัฒนาสู่โลกสมัยใหม่มีข้อจำกัดและความบกพร่องอยู่หลายด้านเมื่อนำมาปรับใช้ในสังคมไทย อันนำมาสู่ความล้มเหลวเพราะผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาสู่โลกสมัยใหม่ได้ส่งผลกระทบโดยตรงกับชุมชนพื้นบ้านที่มีการสร้างอาชีพจากภูมิปัญญาที่สำคัญของสังคมไทย คือ ภาคเกษตรกรรม ที่สำคัญสังคมพื้นบ้านที่อยู่ตามชนบทของไทยถูกกล่าวหาว่าเป็น “อุปสรรค” ต่อการพัฒนาคลาล่าไปด้วยคนประเภทที่เรียกว่า “โง่” เพราะขาดความรู้หรือมีการศึกษาไม่เพียงพอ “จน” เพราะไม่มีทุน โดยเฉพาะทุนเงินตรา “เจ็บ” เพราะมีปัญหาหนี้สิน เพราะก้าวไม่ทันโลก และ “จ้อง” เพราะเฉื่อยชา ขาดความเชื่อมั่นในตนเอง ทำให้ต้องตกอยู่ในวัฏจักรแห่งความยากจน ที่วนซ้ำไปมา [2] และส่งผลให้สังคมพื้นบ้านที่เป็นรากฐานแห่งปัญญาดั้งเดิมของไทยถูกจัดอยู่ในสังคมชั้นล่างและเป็นผลทำให้ไม่ได้รับการสนับสนุนเท่าที่ควร

จากการลดความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สำคัญของไทยที่เป็นฐานใหญ่ที่สำคัญของประเทศ ประกอบกับการเผชิญปัญหาวิกฤตทางเศรษฐกิจของสังคมไทยที่ประชาชนทุกระดับประสบปัญหาต่าง ๆ การปฏิวัติสังคมสู่โลกหลังสมัยใหม่จึงก่อเกิดจากการเคลื่อนไหวแนวคิดที่แทรกซึมในสังคมจนกลายเป็นแนวคิดในการสร้างสรรค์และพัฒนา อาจมีการตื่นตัวกับแนวคิดการได้รับผลกระทบแวดล้อมจากธรรมชาติที่เป็นพลังในการสนับสนุนแนวคิดหลังสมัยใหม่ โดยเฉพาะการหันกลับมามองรากฐานกระบวนการคิดแห่งปัญญาที่คนในอดีตได้แสดงภูมิแห่งความรู้ที่ได้รับจากธรรมชาติ มาประยุกต์และบรรจงสร้างความเป็นตัวตนสอดแทรกเขว่นปัญญาเพื่อสร้างมรดกทางศิลปวัฒนธรรมให้กับชนรุ่นหลังก่อเกิดนโยบายจัดตั้งโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์เพื่อให้แต่ละชุมชนได้ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์ในปี พ.ศ. 2544 ซึ่งปัจจุบัน ภาครัฐคงให้ความสำคัญกับมรดกทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญา ดังจะเห็นได้จากแผนงานกระตุ้นเศรษฐกิจระยะที่ 2

(2553-2555) ของรัฐบาลโดยการจัดสรรให้แก่การส่งเสริมและพัฒนาการตลาดทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญา และการส่งเสริมเอกลักษณ์ด้านศิลปะและวัฒนธรรม [3]

สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงความตระหนักในผลกระทบแห่งโลกสมัยใหม่ของไทย การเกิดแนวคิด “หลังสมัยใหม่” เป็นสัญญาณแห่งความเสื่อมศรัทธาของ “สังคมสมัยใหม่” หรืออาจเป็นความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีที่ทำลายสิ่งแวดล้อมและภูมิปัญญาแห่งการพึ่งพาธรรมชาติ แต่การต้านกระแสของหลังสมัยใหม่ ไม่ได้ปฏิเสธเทคโนโลยีอย่างสุดขั้ว แต่ต่อต้าน “ความเจริญ” หรือ “ความก้าวหน้า” แบบเดียวกับลัทธิสมัยใหม่ได้แสดงวาทกรรมไว้ซึ่งส่งผลกระทบต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แต่เน้นความประนีประนอมที่พอเหมาะกับการดำรงอยู่โดยอาศัยธรรมชาติและดูแลรักษาอย่างยั่งยืน

ภูมิปัญญา (wisdom) คือ ความรู้หรือประสบการณ์ของคนที่ได้รับการถ่ายทอดสืบต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่นหรือถ่ายทอดต่อกันจากชุมชน จากสถาบันครอบครัว ความเชื่อ และศาสนาที่เชื่อมโยงความรู้จากประสบการณ์ที่ได้จากการสะสม จากการประกอบอาชีพการเรียนรู้จากธรรมชาติแวดล้อมต่าง ๆ ภูมิปัญญาจึงเป็นการพัฒนาความรู้ ความฉลาด ของคนในสังคม สังคมพัฒนาเกิดเป็นทักษะในการปฏิบัติงานในการดำเนินชีวิต ดังนั้นหากกล่าวถึงภูมิปัญญาพื้นบ้าน กล่าวได้ว่า เป็นองค์ความรู้ความสามารถและประสบการณ์ที่สั่งสมและสืบทอดกันมาอันเป็นความสามารถและศักยภาพในเชิงแก้ปัญหา การปรับตัวเรียนรู้และสืบทอดไปสู่คนรุ่นหลังเพื่อการดำรงอยู่ของมรดกทางศิลปวัฒนธรรมของชาติพันธุ์ ซึ่งหากกล่าวถึงแนวคิดในการดำรงอยู่ภายใต้ภูมิปัญญาพื้นบ้านแล้วคงหลีกเลี่ยงไม่ได้กับการนำแนวคิดแห่งการพึ่งพาธรรมชาติมาปรับใช้เป็นหัวใจของเครื่องใช้ที่เป็นการดำรงชีวิตตามปัจจัยพื้นฐาน

ภาพที่ 1 จิตรกรรมฝาผนังวัดภูมินทร์ แสดงวิถีชีวิตและภูมิปัญญาในการทอผ้า
ที่มา : โอเชียนสมิล์. (2011). ข้อมูลท่องเที่ยวจังหวัดน่าน. สืบค้นเมื่อ 14 มิถุนายน 2554. จาก <http://www.oceansmile.com/N/Nan/picnan1na-195.jpg>

หากกล่าวถึงภูมิปัญญาที่แสดงถึงการพึ่งพาธรรมชาตินั้น ผ้าทอพื้นบ้านถือเป็นตัวแทนภูมิปัญญาที่สร้างสรรค์ขึ้นเพื่อประโยชน์ใช้สอยควบคู่กับความงามด้านรูปทรง ลวดลาย สีสัน ความประณีต จึงจัดเป็นงานศิลปหัตถกรรมที่สำคัญในการบ่งบอกถึงรากฐานแห่งภูมิปัญญาอันเป็นงานหัตถกรรมที่สะท้อนรากฐานแห่งภูมิปัญญาในการพึ่งพาธรรมชาติที่เกิดจากการถกทอดความคิดตามจินตนาการและจิตวิญญาณของผู้คนหลากหลายชาติพันธุ์ จรรโลงจนเป็นผ้าทอพื้นบ้านที่มีคุณค่า มูลค่า และความหมาย จนถือได้ว่าไม่ว่าจะไปไหนภาคใดก็จะพบผ้าทอพื้นบ้านเป็นตัวแทนของความเป็นชาติพันธุ์ ความเป็นวิถีชีวิตและความเป็นวัฒนธรรมอันเป็นองค์ความรู้เฉพาะถิ่น ที่ได้พัฒนาขึ้นมาเพื่อรับใช้วิถีการดำเนินชีวิตของท้องถิ่นนั้น ๆ สามารถถ่ายทอดและสื่อสารให้คนในถิ่นนำไปปฏิบัติได้อย่างเข้าใจ การเรียกชื่อเครื่องมือเทคนิควิธีการผลิต วัสดุ และอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง ในกระบวนการผลิตผ้าทอพื้นบ้านจึงมีชื่อที่เรียกกันเฉพาะในกลุ่มตนเอง และองค์ความรู้เหล่านี้ไม่ได้เกิดมีขึ้นหรือมีปฏิบัติในสังคมอุตสาหกรรมหรือเป็นเรื่องวิทยาศาสตร์ แต่เป็นปัญญาที่ชาญฉลาดของคนในการประยุกต์ธรรมชาติแวดล้อมมาสู่การสร้างสรรค์

คุณค่าและศักยภาพภูมิปัญญาของผ้าทอพื้นบ้านมีหลัก 3 ประการ คือ เรื่องราวของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์ เรื่องราวของกลุ่มชนพื้นบ้านที่มีลักษณะเฉพาะถิ่น และคุณค่าของฝีมือการสร้างสรรค์ชิ้นงานด้วยมือที่ชาวบ้านร่วมกันในชุมชน อันเป็นวิถีของการพึ่งพาตนเองและการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยสามารถส่งผลให้เห็นได้ 7 ประการ ดังนี้

1. การใช้เส้นใยธรรมชาติ
2. การใช้สีธรรมชาติ
3. การทอด้วยกี่พื้นบ้านและใช้เครื่องมือที่พัฒนาเป็นเครื่องทอแรงแบบพื้นบ้าน
4. การทำด้วยมือในทุกขั้นตอน มีพัฒนาการของฝีมือ
5. ผืนผ้าแสดงเรื่องราวและบอกลักษณะเฉพาะถิ่น
6. แสดงอัตลักษณ์ความเป็นชาติพันธุ์
7. กระบวนการผลิตมีความปลอดภัยต่อมนุษย์และสิ่งแวดล้อม [4]

สิ่งเหล่านี้ถือเป็นกระบวนการที่ได้จากการดำรงชีวิตท่ามกลางธรรมชาติแวดล้อม ซึ่งกำหนดรูปแบบการดำเนินชีวิตรวมถึงการประกอบสร้างภูมิปัญญา เป็นผลให้เกิดงานศิลปหัตถกรรมที่ตอบสนองความต้องการผ่านแนวคิดแห่งการพึ่งพาธรรมชาติแวดล้อมที่ดำรงอยู่จากอดีตจนถึงปัจจุบัน ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงของสังคมสมัยใหม่สู่การกลับมาของการประกาศวาทกรรมแห่งสังคมหลังสมัยใหม่ ที่ให้ความสำคัญ

กับรากฐานแนวคิดแห่งการพึ่งพาธรรมชาติและมรดกทางวัฒนธรรมอันแสดงถึงชาติพันธุ์

ภูมิปัญญาเป็นภาพสะท้อนแนวคิดหลังสมัยใหม่ จะเห็นได้จากการพัฒนาทางสังคมไทยห้าทศวรรษที่ผ่านมามุ่งเน้นการนำพาประเทศสู่ความทันสมัย ทำให้สังคมไทยถูกปรับเปลี่ยนจากสังคมประเพณีสู่สังคมทันสมัยแห่งโลกอุตสาหกรรมด้วยการลอกแบบสำเร็จของการพัฒนาในวิถีชีวิตแห่งโลกตะวันตก ที่เน้นการเจริญเติบโตของภาคอุตสาหกรรม การพัฒนาประเทศจึงวางอยู่บนแนวคิดของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่ให้ความสำคัญกับการสะสมเงินทุนและการเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยเป็นปัจจัยที่สำคัญและเป็นเงื่อนไขที่กำหนดความสัมพันธ์ทางสังคม และยังมีความเชื่อมั่นว่า การพัฒนาประเทศในทิศทางนี้ เป็นวิธีที่ดีที่สุดในการรังสรรค์คุณภาพชีวิตและสร้างสังคมที่ดี [5] ซึ่งส่งผลให้การยอมรับแผนพัฒนาที่มีแนวทางแห่งวัฒนธรรมสังคมตะวันตกกลายเป็นเครื่องมือในการกำหนดทิศทางสำหรับการเปลี่ยนแปลงสังคมไทย อันเป็นการปรากฏให้เห็นชัดเจนอย่างเป็นรูปธรรมจากการที่รัฐประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเพื่อใช้เป็นแผนแม่บทในการปรับเปลี่ยนประเทศสู่สังคมทันสมัย โดยมองว่ากลุ่มคนที่ยังรวมตัวอยู่ห่างไกลจากสังคมเมืองหรือส่วนกลางที่เป็นศูนย์รวมของอำนาจรัฐ คือ สังคมชนบท และยังสร้างวาทกรรมให้ภาพการมองชนบทว่าเป็นสังคมดั้งเดิม มีโครงสร้างทางสังคมมีลักษณะทางวัฒนธรรมและวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่ย่ำแย่ [6] ซึ่งส่งผลสู่ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นวัฒนธรรมที่สำคัญในการแสดงถึงวิถีชีวิตของชาติพันธุ์

หากกล่าวถึงภูมิปัญญาท้องถิ่น ทุกแห่งล้วนมีจุดเริ่มต้นจากสัญชาตญาณแห่งความอยู่รอด มนุษย์จึงจำเป็นต้องเรียนรู้ที่จะปรับตัวให้ทันและสอดคล้องกับสภาพการเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติสิ่งแวดล้อมรอบตัว เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม รวมถึงการเมืองการปกครองของแต่ละยุคสมัย อันเป็นปัจจัยที่เป็นตัวกำหนดวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในแต่ละท้องถิ่นให้มีความแตกต่างกัน ซึ่งจากการพัฒนาประเทศตามกระแสสังคมตะวันตกที่ส่งผลกระทบสู่มรดกทางวัฒนธรรมอย่างที่มีรากฐานแนวคิดจากภูมิปัญญาของสังคมไทยเกิดการเปลี่ยนแปลงจากกระแสการพัฒนาและทำให้ภูมิปัญญาเหล่านี้สูญหายไป อีกทั้งกระแสแนวคิดสังคมหลังสมัยใหม่แทรกซึมเข้าสู่กระบวนการคิดของสังคมไทยที่ต่อต้านกระแสโลกสมัยใหม่ที่ก่อให้เกิดผลกระทบจากความทันสมัยในด้านต่าง ๆ ซึ่งส่งผลให้สังคมไทยได้เห็นความสำคัญกับภูมิปัญญาและศึกษาอย่างจริงจัง จนสามารถเผยแพร่ภูมิปัญญาของไทยกับนานาประเทศ เหตุผลที่สำคัญคือคนไทยได้เล็งเห็นความสำคัญของการอนุรักษ์มรดกภูมิปัญญาจากกระแสการต่อต้านแนวคิดของโลกตะวันตก ซึ่งมีผลกระทบ

ต่อแนวคิดและการดำรงชีวิตของโลกตะวันออก อีกทั้งการนำมาซึ่งเทคโนโลยีและสินค้าที่ทันสมัยเน้นวัฒนธรรมบริโภคนิยมนั้นส่งผลต่อศิลปวัฒนธรรมที่เกิดจากภูมิปัญญาของบรรพบุรุษอย่างที่เราบ่งบอกว่าสังคมไทยมีมรดกทางภูมิปัญญาที่สั่งสมไว้มากมาย เพียงแต่ที่ผ่านมาถูกมองข้ามคุณค่าความสำคัญจากการตอบรับกระแสทุนนิยมตะวันตกและอิทธิพลทางเศรษฐกิจและการเมืองจากภายนอก ซึ่งครอบงำความรู้สึกนึกคิดต่อเนื่องจนทำให้คนไทยลืมรากเหง้าแห่งภูมิปัญญา โดยพุ่งความสนใจไปยังวิทยาการสมัยใหม่ และพยายามปรับตัวเพื่อให้ทันสมัยตามโลกตะวันตกที่แพร่อิทธิพลขยายไปทั่วโลก สิ่งเหล่านี้ส่งผลกระทบต่อสังคมไทยก่อให้เกิดการชวนเชื่อในการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต ความคิด ความเชื่อ โดยเฉพาะการผลิตและการบริโภคที่สนองความต้องการจนล้นเกินความจำเป็นและผลาญทรัพยากรสิ้นเปลืองไปอย่างรวดเร็ว จนสังคมไทยประสบภาวะตกต่ำทางเศรษฐกิจกระแสการต่อต้านโลกสมัยใหม่จึงได้แทรกซึมในสังคมไทยก่อให้เกิดการหันกลับมามองฐานแห่งการดำเนินชีวิตที่พึ่งพาธรรมชาติ อันเป็นภูมิปัญญาในการเอาตัวรอดและการสวดเทวกรรมสวดมนต์แห่งการดำรงชีวิตให้ประจักษ์ต่อสังคมสมัยใหม่พร้อมหันกลับมาให้พื้นที่ของภูมิปัญญาแห่งชาติพันธุ์

จากการตื่นตัวของแนวคิดหลังสมัยใหม่ ที่ส่งผลต่อสังคมไทยในการตื่นตัวของกระแสต่อต้านความเป็นสมัยใหม่เพื่อแสดงถึงการย้อนสู่ภูมิความรู้แห่งมนุษย์ที่นำธรรมชาติแวดล้อมมรดก ซึ่งหากพิจารณาให้ลุ่มลึกแล้ว ความเป็นสังคมสมัยใหม่ในยุคหลังสมัยใหม่นั้น การพัฒนาคนเพื่อให้ก้าวไปในอนาคตอย่างเหมาะสมและยั่งยืนนั้นไม่เพียงต้องเรียนรู้วิทยาการสมัยใหม่ หากต้องเรียนรู้และทำความเข้าใจกับภูมิปัญญาและวัฒนธรรมของตนเอง เพื่อสร้างรากแก้วของชีวิตที่มั่นคงท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ เปรียบได้ด้วยการปรับตัวโดยการผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมอันเป็นรากฐานแห่งปัญญาของไทยกับแนวคิดสมัยใหม่แห่งโลกตะวันตก อันเป็นกระแสโลกาภิวัตน์ที่คนไทยจะต้องใช้สติปัญญาพิจารณาเลือกสรรแล้วว่ามีความเหมาะสม

การประกาศวาทกรรมแห่งการเกิดสำนึกร่วมแห่งสังคมไทยในเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่น อาจเปรียบเหมือนฟางเส้นสุดท้ายที่สังคมไทยมองหาและไขว่คว้ายามที่ประสบปัญหาเพลิงพล้ำทางเศรษฐกิจในเวทีโลกาภิวัตน์ แต่สิ่งเหล่านี้เปรียบได้ดังสำนึกที่สังคมแสดงสัญชาตญาณแห่งการตื่นตัวที่เป็นพลังเพื่อโต้ตอบความต้องการเป็นสังคมสมัยใหม่ ซึ่งอาจเป็นก้าวที่สำคัญในการหันมาพัฒนารากเหง้าแห่งวัฒนธรรมและกระตุ้นให้มีการหันมาศึกษาทำความเข้าใจปฏิกริยาขับเคลื่อนอันเป็นพลวัตทางวิถีชีวิตและวัฒนธรรม ซึ่งมีการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยก่อให้เกิดความเจริญงอกงามแห่ง

ปัญหาในการดำรงชีวิตด้วยการพึ่งพาธรรมชาติ ก่อเกิดความสามารถในการกระตุ้นให้สังคมไทยดำรงอยู่และก้าวเดินไปในสังคมโลกได้อย่างภาคภูมิและยั่งยืน บนรากฐานภูมิปัญญาของตนเองเพื่อแสดงอัตลักษณ์แห่งชาติพันธุ์บนรากฐานศิลปวัฒนธรรมที่เข้มแข็ง

เอกสารอ้างอิง

[1] จันทนี เจริญศรี. (2544). โปสต์โมเดิร์นกับสังคมวิทยา. กรุงเทพฯ ฯ : วิชาษา.

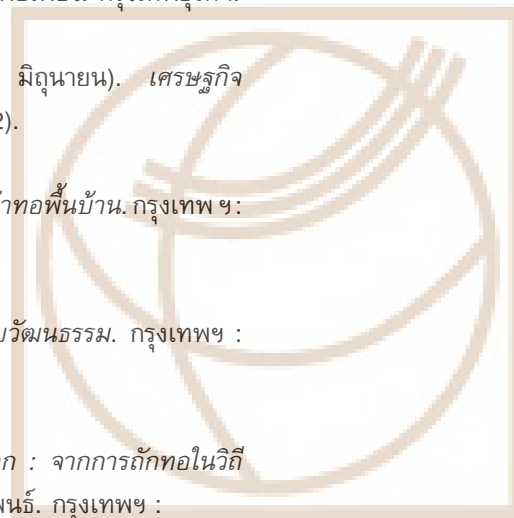
[2] ศิริพร ยอดกมลศาสตร์ และ ประกิตติ สัตสุต. (2550, 1 มีนาคม). ยุคสมัยแห่งการพัฒนาแบบพอเพียง. กรุงเทพฯธุรกิจ.

[3] วรากรณ์ สามโกเศศ. (2552, มิถุนายน). เศรษฐกิจสร้างสรรค์กับประเทศไทย. 32 (11422).

[4] ประไพ ทองเชิญ. (2548). นีคือ...ผ้าทอพื้นบ้าน. กรุงเทพฯ ฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

[5] ยศ สันตสมบัติ. (2540). มนุษย์กับวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ ฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

[6] ณัฐกฤต ดิฐวิรุฬห์. (2550). ผ้าจก : จากการถักทอในวิถีชีวิตสู่การผลิตเพื่อการค้า. ปรินญาณพนธ์. กรุงเทพฯ ฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

Institute of Culture and Arts